

УДК 323.22/.28(477)"20"

Хорошилов О. Ю.

канд. політ. н., доцент,
кафедра політології

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
к. 35, Французький бульв., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

E-mail: khoroshylov77@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6697-281X>

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-5206.2024.38.13>

ПОСТКОЛОНІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ: ЕСТЕТИЧНИЙ ДИСКУРС МІСЬКИХ ПРОСТОРІВ

Статтю присвячено дослідженню проблеми естетичного супроводу процесу деколонізації як одного з провідних трендів внутрішньополітичного життя сучасної України. Об'єктом визначено урбаністичні простори країни, у локаціях яких здійснюються трансформації, спрямовані на реінтерпретацію минулого суспільства та визначення ціннісних засад його модерного існування.

В основі авторської концепції знаходиться комунікативна парадигма інтерпретації архітектури (окремих будівель та їх ансамблів) як невербальних текстів-символів – засобів політичної комунікації, соціалізації громадян та легітимації правлячого режиму. Реалізація зазначених функцій здійснюється за рахунок експресії естетичного оформлення інтер'єрів та екстер'єрів «будівель влади» й об'єктів комеморації. Констатовано, що провідними акторами здійснюваних перетворень виступають тандеми місцевих політичних і творчих еліт, які визначають за допомогою здійснюваних перетворень (демонтаж пам'ятників і символів колоніального панування, перейменування топонімів) конфігурації колективних ідентичностей територіальних громад.

Продемонстровано суперечності процесу естетичної реінтерпретації міських просторів на прикладі м. Одеси.

Визначено, що особливостями політико-естетичного дискурсу в Україні є: ретроспективність, домінування етнографічних штампів та монотилістика символічно навантажених об'єктів.

Обґрунтовано ідею необхідності оновлення концепції естетичного супроводу процесу деколонізації. Її основна фабула має ґрунтуватися на творчому осмисленні актуальних викликів та завдань українського «інтеграторського проекту», адекватно відповідати культурним тенденціям сучасності та стилістичним уподобанням молодшої генерації громадян. Одним із центральних сюжетів тут мусить постати вшанування військової звитяги як колективної дії українського громадянського загалу у справі відсічі російської агресії.

Ключові слова: політична естетика, деколонізація, міські простори, політичні символи, історична пам'ять.

Актуальність теми. Системні політичні трансформації, через які проходить Україна, своєю важливою складовою частиною мають подолання наслідків колоніального панування не лише в політико-інституційній та економічній, а й у культурній площині. Як і будь-яка інша велика соціальна спільнота, українська нація потребує забезпеченості ефективності системи соціалізації молоді, що, своєю чергою, неможливо без (ре)концептуалізації власного політико-

естетичного виробництва, уточнення змісту та вдосконалення інструментарію здійснення вітчизняного «інтеграторського проекту».

Формулювання цілей статті. Метою статті є виявлення специфіки естетичного супроводу постколоніальних трансформацій в Україні. Об'єктом дослідження вибрано урбаністичні простори країни, у локаціях яких здійснюються перетворення, спрямовані на реінтерпретацію минувшини суспільства, та визначення ціннісних засад його сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на актуальність поставлених політичною практикою завдань, цілком природним є той факт, що питання естетичного супроводу постколоніальних трансформацій потрапили до проблемного поля студій вітчизняних та закордонних науковців – представників різних галузей гуманітаристики та суспільствознавства. Серед комплексних досліджень процесів здолення колоніального минулого слід зазначити праці таких авторів, як: М. Великоня, О. Довгополова, М. Гон, Н. Івчик, А. Ложкіна, Ю. Сорока та ін.

Зокрема, словенський політолог М. Великоня, спираючись на візуальний матеріал політичних графіті з урбаністичних просторів країн Південної та Східної Європи, застосовує його в різних тематичних контекстах для аналізу постсоціалістичних ідеологічних доктрин, процесів комеморації, (де)конструкції політичних образів тощо (Великоня, 2023, с. 26–27).

Проблему трансформації локальної колективної ідентичності в м. Одесі через процедури (ре-)(де-)конструкції «місць пам'яті» всебічно досліджує на місцевому польовому матеріалі О. Довгополова. Авторка констатує наявність певного гальмування процесів деколонізації в місті через вплив укоріненого в масовій свідомості мешканців «одеського міфу», одним із центральних елементів якого є сприйняття імперських пам'яток і топонімів як проявів «місцевого колориту» (Довгополова, 2022, с. 23).

Новизна дослідження. Попри цілком задовільний рівень ступеню наукового розроблення проблематики постколоніальних трансформацій у регіоні Східної Європи у цілому та в Україні зокрема слід констатувати, що аспектам застосування естетичного інструментарію згаданих перетворень відводиться порівняно менше уваги. У цьому сенсі пропонується стаття характеризується новизною проблематики та апробованої методології дослідження.

Методологічна основа дослідження. Комплексний характер проблеми, практичний прояв якої існує на перетині класичної «реальної» політики (з її директивною природою і тривалим досвідом застосування жорстких адміністративних технологій) та культури (у прояві символічного виробництва, зав'язаного на багато в чому «інтимних» і тому конфліктогенних ідентитарних практиках окремих індивідів, соціальних груп та цілих поколінь), визначає бінарний (політико-культурологічний) напрям дослідження і передбачає застосування комплексу класичних та нових засобів і процедур отримання інформації.

Ураховуючи той факт, що своєрідним простором, у якому розгортаються процеси (ре)інтерпретації минувшини та цілеспрямованого інжинірингу сучасності, виступають українські міста та інші населені пункти, загальним теоретико-методологічним підґрунтям дослідження естетичного супроводу деколонізації, на переконання автора, має виступати комунікативна парадигма, запропонована Ч. Дженксом та Р. Арнхеймом. Вона передбачає розгляд як окремих «ідеологічно

навантажених» споруд, так і цілих архітектурних ансамблів як своєрідних текстів, цілеспрямовано наділених їхніми творцями/замовниками атрибутами експресивності, інтерпретативної чіткості й ідеологічності та спрямованих на політичну «мобілізацію простору» та його мешканців (Arnheim, 1974; Jencks, 1984). З огляду на зазначене, слід погодитися з Ю. Сорокою в її констатації комунікативної природи культури у цілому як такої, що «пов'язана з ідеями, які передаються у формі символів» (Сорока, 2012, с. 286).

Орієнтуючись на те, що об'єктом даного дослідження виступають саме естетичні концепції урбаністичних об'єктів в їх політико-дієвій спроможності, найбільш продуктивними методиками отримання емпіричного матеріалу, з точки зору автора статті, є ті, що активно експлуатуються в межах візуальної культурології, міської та кіберетнографії, соціальної антропології тощо. Зокрема, високу наукову цінність тут має метод включеного спостереження, який у сукупності з наступними фокусованими інтерв'ю представників місцевого експертного середовища та «лідерів суспільної думки» дає можливість проникнути у специфіку взаємодії існуючих субкультур, проявити конкуренцію політико-культурних дискурсів, виявити приховані розломи моделей історичної пам'яті в межах конкретного локалітету, зокрема та/або національної спільноти в цілому (Великоня, 2023, с. 26; Сорока, 2012, с. 270).

У суто прикладному значенні методики міської етнографії в комплексі з можливостями, що надають досліднику сучасні Інтернет-ресурси (зокрема, віртуальні мандрівки вулицями міст та екскурсії в інтер'єрах адміністративних будівель за допомогою Google Maps, а також відповідних розділів офіційних веб-порталів владних структур), зменшують негативний вплив на конкретне case study з боку таких чинників, як територіальна віддаленість об'єкта вивчення і режим його відвідування тощо. Додатковими бонусами застосування технологій кіберетнографії є: дослідження об'єктів, вибраних для спостереження, як у статичній, так і в динамічній (співставлення світлин, зроблених у різні часи); зменшення «суб'єктивності» застосування засобів фіксації (порівняння авторського візуального матеріалу зі зразками інших агентів); верифікація висхідних тез та прикінцевих висновків (через тривалість збереження матеріалів посилань та відкритість мережових джерел) тощо (Великоня, 2023, с. 86).

Виділення не вирішених раніше частин проблеми. Аналіз архітектурних рішень урбаністичних просторів як експресивно навантажених «текстів», які визначають когнітивні та поведінкові практики залучених до них індивідів, ідейно сполучається з конструктивістською парадигмою тлумачення постколоніальних трансформацій, у тому числі й у сучасній Україні. Дійсно, як слушно констатує Р. Арнхейм, мистецтво (у всіх культурних контекстах) не лише допомагає людині зрозуміти світ та себе в ньому, а й «підказує», що саме вона зрозуміла та вважає за істину. На відміну від інших різновидів мистецтва, які не толерують тавтологічність, саме архітектура з її орнаменталістикою, що ґрунтується на повторенні і навіть копіюванні певних сенсово навантажених елементів, виступає потужним інструментом індоктринації, створюючи певне «силове поле» семантики та семіотики правлячого режиму (Arnheim, 1974, р. 139).

Тандеми політичних та мистецьких еліт, ґрунтуючись на своїй монополії (ре)конструювання міських просторів (планування забудови, зведення споруд, найменування топонімів) та їх естетичного (до)опрацювання (символічна орна-

менталістика фасадів та інтер'єрів, установлення/демонтаж об'єктів комерції тощо), в авторитарний спосіб визначають свій «космос у хаосі» варіантів індивідуальних когнітивних та ідентитарних практик мешканців «другого середовища», стимулюючи серед них досягнення певного суспільного консенсусу в судженні про сутність дійсності (Arnheim, 1974, р. 47, 383).

У цілому під час пояснення алгоритму «перетворення» витвору мистецтва на політично значущий текст, на думку автора статті, доцільно спиратися на концепцію Г. де Монту, відповідно до якої основна процедура прояснення та засвоєння «меседжу» конкретного культурного артефакту здійснюється в ланцюжку «фахівець – митець – критик – публіка» (Монту, 2020, с. 107). В умовах різних політичних режимів виконавці зазначених ролей можуть різнитися. Наприклад, за умов демократії «митцями» і «критиками» є представники культурної еліти і пересічні громадяни (не байдужі до естетичного виробництва), тоді як «фахівцями» виступають управлінці – майстри використання витворів мистецтва в арсеналі м'яких та розумних технологій політичного впливу. На відміну від цього в авторитарних (і тим більше тоталітарних) режимах ролі «фахівця» і «критика» об'єднує у своєму амплуа політична еліта, «митці» виступають у ролі слухняних функціонерів апарату індоктринації, а «публіка» задовольняється тривіальним споживанням результатів культурного виробництва.

Оцінюючи багатовіковий досвід використання мистецтва в арсеналі засобів впливу на людину та суспільство різними політичними режимами, очевидно, слід погодитися з А. Ложкіною в її скептичній оцінці модерністської мрії про повну автономію діяльності митця. Як констатує авторка, «диктатура чужого погляду – значущий чинник в історії мистецтва» (Ложкіна, 2019, с. 338).

Орієнтуючись на запропоновану вище дослідницьку парадигму, процеси деколонізації та декомунізації в Україні можна інтерпретувати як своєрідний «палімпсест» символічних просторів територіальних спільнот, провідну роль у якому відіграє згаданий уже тандем місцевих політичних та творчих еліт (Гон, Івчик, 2020, с. 238). Розгортаючись у загальнонаціональному масштабі, цей процес найчастіше набуває характеру деструкції носіїв інформації минулих ідеологічних систем і політичних режимів (демонтаж пам'яників, перейменування вулиць та населених пунктів) та багато в чому несистемних спроб конструювання нового семантичного контексту для національної спільноти. Користуючись понятійним інструментарієм конструктивізму, загальну логіку естетичних перетворень у межах деколонізації України можна висловити за допомогою понять «ре-конструкція» (ретроспективний вектор) та «де-конструкція» (модальність заперечень політико-культурних кодів попередніх режимів та систем).

Як і будь-який трансформаційний процес, який здійснюється в прискореному режимі, естетичні перетворення в країні характеризуються відсутністю загальної цілісної концепції та потерпають від нестачі належного фінансування. Справедливо критикуючи сучасне українське політико-естетичне виробництво, А. Ложкіна вказує на його «лаковий реалізм, наративність, надмірну експлуатацію етнографічної атрибутики» (Ложкіна, 2019, с. 399). Яскравим прикладом світоглядних труднощів у доланні постколоніальної травми в мистецтві, яка проявляється у тому числі в канонізації архаїчних мотивів народної культури, авторка вважає реконструкцію Майдана Незалежності в Києві. Загальна стилістика цього архітектурного ансамблю характеризується домінуванням «козацького бароко»,

має відверту ретроспективність своєї фабули (Ложкіна, 2019, с. 399). Виступаючи проявом специфіки мислення еліти, яка відповідає на виклики постмодерного культурно плюрального світу за допомогою образів примордіальної спадковості, архітектурний ансамбль Майдана не може вважатися естетичним маніфестом сутності української громадянської спільноти, яка є політично єдиною не через свою однаковість (Сорока, 2012, с. 239–240).

На регіональному рівні квітесенцією згаданих суперечностей політико-естетичного дискурсу в межах м. Одеси може виступати квартал адміністративних будівель колишнього командування Південного військового округу, окреслений вулицями Канатною, Пироговською та Пироговським провулком. Побудований наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років увесь архітектурний комплекс витриманий у стилістиці сталінського ампіру та був прикрашений до початку процесів декомунізації і деколонізації орнаментами, що символізували радянську політичну систему та військову звитягу. Із 2014 р. у межах окресленого кварталу розпочалися роботи з ліквідації згаданої символіки, які зводилися до часткового і поступового (ураховуючи етажність будівель) її демонтажу, або до заліпки цементом окремих елементів орнаменту (рис. 1, 2). Жодних нових символічно навантажених архітектурних елементів не розміщувалося. Як загальний підсумок: квартал був декомунізований за формою, але постав як естетично понівечений за змістом із відповідними слідами-нагадуваннями про попередній політико-культурний наратив.

Рис. 1. Деконструкція символів радянської військової звитяги на будівлі колишнього спорткомплексу ЦСКА, м. Одеса, вул. Пироговська

Джерело: фото автора статті

Рис. 2. Елементи державної символіки СРСР перед деконструкцією.
Будівля колишнього штабу Південного військового округу, м. Одеса, вул. Пироговська
Джерело: фото автора статті

Визнаючи неодмінність присутності ретроспективних мотивів у політичній естетиці будь-якого сучасного нам національного колективу та потребу здолання колоніального спадку в політичній естетиці урбаністичних просторів, слід констатувати одночасно і необхідність відповідної мистецької рефлексії щодо актуальних викликів колективному існуванню спільноти, її культурного позиціонування в системі цінностей та трендів постмодерного світу, здійснення у цьому напрямі цілісного (в інструментальному, ідеологічному та естетичному вимірах) політико-культурного «виробництва». Це може здійснюватися у вигляді певної «революційної творчості» окремих (достатньо часто – анонімних) митців, які, окрім іншого, намагаються надавати новий зміст для старих пропагандистських об'єктів (рис. 3), але як широкомасштабного процесу з претензіями на загальнонаціональні результати – має спиратися на серйозну державну підтримку.

На думку автора статті, чинниками подолання моностилістичності та ретроспекції вітчизняного політико-естетичного дискурсу мають виступати тематика відсічі російській військовій агресії та об'єктивно сформований запит на комеморацію героїки українського спротиву. Як слушно зауважує О. Михайлова, «військова звияга є важливим складником національного міфу» (Михайлова, 2022, с. 79). Такі пам'ятники та монументи із цілком конкретним семантичним навантаженням емоційно переконливо маркують публічний простір сучасних міст як локацій, у яких розгортається цілком окремішне від колишньої «метрополії» життя громадянської спільноти.

Цей мотив за всієї його трагічності вже втілюється як в окремих об'єктах меморіалізації, так і в комплексних архітектурних рішеннях формування міських ландшафтів по всій країні. Яскравим прикладом такої комеморації виступає меморіал воїнам, які загинули в зоні АТО, збудований в Одесі (Кіндсфатер, 2021).

У його фабулі вдало сполучаються конструкції постмодерністського символізму (гранітні конструкції у сполученні з живими деревами) та елементи реалізму (стели з рельєфними написами та QR-кодами). Маючи подвійну функціональність (об'єкт комеморації та рекреації), комплекс виступає цілком удалим прикладом творчого освоєння та осмислення міського простору, ефективним невербальним естетичним наративом про сучасні виклики українському суспільству тощо.

Рис. 3. Стихійна декомунізація естетичного дискурсу міських просторів в Україні

Відкрите джерело: URL: <https://news.online.ua/ru/sotsseti-vzorval-lenin-kozak-na-sumshchine-opublikovano-foto-750153/>

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Як інтегративний висновок статті у цілому є констатація необхідності творчого переосмислення загальної концепції естетичного супроводу процесу деколонізації у країні. Домінування в політико-культурному дискурсі відверто ретроспективної тематики не сприяє подоланню, а, навпаки, стимулює актуалізацію субкультурних розколів, наявних у тілі української політичної нації. Зокрема, як справедливо констатує Д. Судін, «історична пам'ять в українському суспільстві не є дихотомічною, де протистоять один одному радянський та український національні наративи... В українському суспільстві поширені змішані типи історичної пам'яті, тобто ситуації, коли кілька моделей поєднуються у свідомості окремої людини» (Судин, 2021, с. 81–82). Очевидно, що основна фабула вітчизняної політичної естетики повинна мати про- та перспективну спрямованість, має ґрунтуватися на творчому осмисленні актуальних викликів та завдань націєтворення, адекватно відповідати культурним тенденціям сучасності та стилістичним уподобанням молодшої генерації громадян.

Звісно, що успіх справи «розриву шаблонів» вітчизняного політико-естетичного виробництва залежить не лише від зусиль митців самих по собі. Цьому має сприяти вся система соціалізації громадян країни. Включені до її інфраструктури символічно навантажені витвори архітектури та об'єкти комеморації повинні

сприяти досягненню того інтерпретаційного консенсусу учасників українського «інтеграційного проекту», без якого його позитивний результат є неочевидним. Загалом для відповіді на питання: «Якою є культурна концепція (пост)модерної України?» потрібен громадянин, соціалізований у нових культурних реаліях, здатний до нюансового підходу у своїх практиках «естетичного споживання» та активний у самостійному пошуку «тисячі відтінків сенсу» (Ложкіна, 2019, с. 112).

Ураховуючи той факт, що сам процес (ре)концептуалізації існування української політичної спільноти є відкритим, виступає таким, що залежить як від внутрішніх, так і від зовнішніх чинників, дослідження його естетичного інструментарію слід визнати, безумовно, перспективним та таким, що має беззаперечне прикладне значення.

References [Список використаної літератури]

- Arnheim, R. (1974). *Art and Visual Perception. A Psychology of Creative Eye*. Berkeley, Los Angeles, London. University of California Press. 263 p. [in English]. [Arnheim R. *Art and Visual Perception. A Psychology of Creative Eye*. Berkeley, Los Angeles, London. University of California Press. 1974. 263 p.].
- Jencks, Ch. (1984). *The Language of Post-Modern Architecture*. New York : Rizzoli. 152 p. [in English]. [Jencks Ch. *The Language of Post-Modern Architecture*. New York : Rizzoli. 1984. 152 p.].
- Velykonia, M. (2023). *Images of disagreement : political graffiti and street art in the post-socialist transition*. Odesa: Helvetica Publishing House [in Ukrainian]. [Великоня М. *Зображення незгоди: політичні графіті та вуличне мистецтво постсоціалістичного переходу*. Одеса : Гельветика, 2023. 308 с.].
- Hon, M., & Ivchuk, N. (2020). Instrumentalisation of Memory: The Other as a «Challenge» (on the Case of Rivne). *Ideology and politics*, 2. 229–250 [in Ukrainian]. [Гон М., Івчук Н. Інструменталізація пам'яті: інший як «виклик» (на прикладі м. Рівне). *Ідеологія і політика*. 2020. № 2. С. 229–250].
- Dovhopolova, O. (2022). Possible tendencies of rebooting local identities in Ukraine in the situation of war (the case of Odesa). *Ideology and politics*, 2. 19–33 [in Ukrainian]. [Довгополова О. Можливі тенденції перезавантаження локальних ідентичностей в Україні в ситуації війни (приклад Одеси). *Ідеологія і політика*. 2022. № 2. С. 19–33].
- Lozhkina, A. (2019). *Permanent Revolution. Art of Ukraine in the Twentieth and Early Twenty-First Centuries*. Kyiv: ArtHuss [in Ukrainian]. [Ложкіна А. *Перманентна революція. Мистецтво України XX – початку XXI століття*. Київ : ArtHuss, 2019. 544 с.].
- Mykhailova, O.Y. (2022). Memorialisation of Military Victory in the Monuments of Ukraine: Axiological Aspects. *Politikus*. 5. 79 – 86 [in Ukrainian]. [Михайлова О.Ю. Меморіалізація військової звитяги у пам'ятниках України: аксіологічні аспекти. *Політикус*. 2022. Вип. 5. С. 79–86].
- Montu, H. (2020) *Art Firm: Aesthetic Management and Metaphysical Marketing*. Kyiv: ArtHuss [in Ukrainian]. [Монту Г. *Артфірма: естетичне управління та метафізичний маркетинг*. Київ : ArtHuss, 2020. 448 с.].
- Kindsfather, O.V. A project of the Memorial to the soldiers killed in the ATO/CFO area was presented to Odesa (2021, February 6) [in Ukrainian]. [Кіндсфатер О.В. Одесі представили проєкт Меморіалу воїнам, які загинули в районі проведення АТО/ООС. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/02/06/v-odesi-predstavlyu-proyekt-memorialu-voynam-yaki-zagynuly-v-rajon-provedennya-ato-oos/> (дата звернення: 01.05.2024)].
- Soroka, Y. (2012). Our own, strangers, different: a socio-cultural perspective on the perception of the Other. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian]. [Сорока Ю. *Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття Іншого*. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2012. 332 с.].
- Sudyn, D. (2021). Multiplicity of historical memory models in Ukrainian society. *Sociology: theory, methods, marketing* 3. 65–90 [in Ukrainian]. [Судин Д. Множинність моделей історичної пам'яті в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2021. № 3. С. 65–90].

Стаття надійшла до редакції 19.08.2024

Khoroshylov O. Y.

Department of Political Science

Odesa I. I. Mechnikov National University

r. 35, French blv. 24/26, Odesa, 65058, Ukraine

POSTCOLONIAL TRANSFORMATIONS IN UKRAINE: AESTHETIC DISCOURSE OF URBAN SPACES

Summary

The article is devoted to the study of the problem of aesthetic support of the process of decolonisation as one of the leading trends in the internal political life of modern Ukraine. The object is the country's urban spaces, in the locations of which transformations are being carried out aimed at reinterpreting the past society and defining the value foundations of its modern existence.

The author's concept is based on the communicative paradigm of interpreting architecture (single buildings and their ensembles) as non-verbal texts-symbols - tools of political communication, socialisation of citizens and legitimisation of the ruling regime. These functions are achieved through the expression of the aesthetic design of the interiors and exteriors of «buildings of power» and commemorative objects.

It is argued that the leading actors of the ongoing transformations are tandems of local political and creative elites, which determine the configuration of collective identities of territorial communities through the transformations (dismantling of monuments and symbols of colonial rule).

The article demonstrates the lack of aesthetic reinterpretation of urban spaces on the example of Odesa.

It is determined that the peculiarities of political and aesthetic discourse in Ukraine are: retrospectivity, dominance of ethnographic clichés and monostylistics of symbolically loaded objects.

The idea of the need to update the concept of aesthetic support for the process of decolonisation is substantiated. Its main plot should be based on a creative understanding of the current challenges and tasks of the Ukrainian «integration project» and adequately respond to the cultural trends of our time and the stylistic preferences of the younger generation of citizens. One of the central themes here should be the commemoration of military valour as a collective action of Ukrainian civil society in repelling Russian aggression.

Key words: political aesthetics, decolonisation, urban spaces, political symbols, historical memory.